

МССЦ

БЕОГРАД

12 – 14. IX 2012.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

РАЗВОЈНИ ТОКОВИ СРПСКЕ
ПОЕЗИЈЕ

42₁/₂

БЕОГРАД, 2013.

Данијела Р. ПЕТКОВИЋ*
 Институт за књижевност и уметност
 Београд**

Оригинални научни рад
 Примљен: 04. X 2012.
 Прихваћен: 22. IV 2013.

КОХЕЗИЈА ЕПСКИХ ЛИКОВА

У овом раду испитују се хоризонтални, синтагматски, односи међу јунацима епске песме. За разлику од парадигматских, асоцијативних, релација, које се успостављају на нивоу модела, синтагматске функционишу као низови у појединачним сижејним реализацијама. У свакој песми чврста кохезиона сила спаја јунака са противником или побратимом, помоћником, а њихова интеракција резултира издвајањем антагонистичког или комплементарног пара. Адхезиона сила везује ликове и сижејни модел. Превласт једне од двеју сила утиче на стабилност парова јунака или сижејног модела.

Кључне речи: синтагматске везе, јунак, противник, побратим, антагонистички и комплементарни пар, кохезија, адхезија.

У свету епске песме, посматраном као затворени, целовити систем, ликови постају корелативни елементи, чворишта чије су везе путоказ кроз густо наративно ткање. Ограниченост епске песме, тј. прецизне, видљиве границе опеваног епског догађаја, дозвољавају да се ликови у оваквим оквирима посматрају као хоризонтално уланчане јединице система. Њиховом комбинацијом добија се структура реченичног типа.¹ У оваквом синтагматском низу ликови се понашају као знаци. Ограничења и правила комбиновања морају да постоје да би низ елемената постао структура, формација,² тј. да би низ ликова оформио сложену, затворену мрежу односа у границама једне песме. Ликови – знаци добијају семантичку вредност само ако поседују дистинктивно обележје у односу на претходни или потоњи лик (знак) у ланцу (De Sosir 1989: 146), али, с друге стране, да би се повезали у низ, морају имати

* petkovic.danijela@yahoo.com

** Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Лотман разликује два начина комбиновања структурних елемената. Повезивањем еквивалентних јединица настаје структура орнаменталног типа. У њој је важан поредак елемената. Комбинацијом различитих елемената добија се структура реченичног типа, у којој семантичка вредност појединачних знаковних јединица доминира над њиховим начином комбиновања (Lotman 1976: 131–132).

² Чланови скупа реченичног типа не повезују се произвољно. Синтаксичка правила формације одређују допустиве комбинације (Moris 1975: 29).

бар једно заједничко обележје, минимални пресек (Lotman 1976: 136–137). Тако се повезивање по принципу метафоре, сличности, које подразумева и антиномичност, удружује с повезивањем по принципу метонимије, блискости, суседства, тј. начело еквивалентности пројектује се са осе селекције на осу комбинације (Jakobson 1966: 296). Синтагматско уланчавање ликова у оквиру једне епске песме, дакле, усваја и парадигматски принцип избора према сличности или супротности. То је нарочито видљиво ако се сагледају релације између протагонисте и јунака из свог или противничког тора.³

Антагонистички пар

Међу свим типовима синтагматских односа које главни јунак успоставља, најстабилнија је релација јунак–противник. Исто као што јунак поседује квалитет у вишем степену него обични људи, понекад чак и преко људске лиминалности (Bowra 1952: 91), исто тако и противник показује изванредан одклон од мере, вишак силе (Бочков 1994: 20). Обојица имају исте особине, али у различитом степену и другачије комбиноване (Бочков 1994: 24) И један и други су јунаци у својим срединама. Кључна разлика међу њима је етичке природе, а како то одређује заједница у којој се уобличавају, лако могу да замене места (Љубинковић 2010: 227).

Јунак и противник су симетрични (Бочков 1994: 67), заправо, представљају антагонистички пар. Друштвени статус јунака зависи од снаге и вредности противника. Као што савладавање бројнијег непријатеља високо уздиже јунака на херојској лествици, тако је и надјачавање фантастичног противника или најбољег јунака из непријатељског тора услов за стицање епске славе. И јунак и противник се труде да обележе главне тачке своје херојске биографије победама над чувеним непријатељским јунацима. Било да јунак иницира сукоб или, много чешће, да противник подстакне јунака на делање, један без другог не постоје. Они се препознају, траже и магнетски привлаче као две истоврсне природе (*similis simili*), али са различитим етичким (често и етничким) предзнаком.

Супротстављени пар јунак–противник углавном је променљив. Типични епски сукоб – дуел, завршава се смрћу једног од мегданија. Зато се исти супарници ретко сусрећу два пута и то „само при варирању истог сужеа” (Самарија 2008: 139). Непријатељство може бити континуирано, али тада нема огледања у мегдану (Самарија 2008: 139). Ако се противништво схвати управо тако, као сложени однос који не мора бити разрешен искључиво оружјем, могу се уочити и неке стабилне релације, односно, најфреквентнији антагонистички парови.

³ Опсег релација посматран у овом раду сужен је на једнолинијске односе, тј. на оне који се успостављају између појединаца. Взе јунака и колективних ликова (чете, војске) нису узимане у разматрање. Грађа је ограничена на старије записе, Вукове класичне и рукописне збирке, његове необјављене рукописе и Милутиновићеву *Пјеванију*.

По броју мегдана и савладаних противника предњачи најпопуларнији јунак на балканском простору. Марко се обрачунава са четама или читавим одредима турске, арапске, мађарске или латинске војске (Златковић 2006: 128–129) исто колико и са појединцима. Распрострањеност епског певања о Марку и његов дуг епски живот проширили су распон његових противника, од силовитих бораца, какви су Мина од Костура и Муса Кесеџија, до лоших, лако побеђених мегданџија; од полумитских јунака, карактеристичних за песме старијих времена, до крајишких Турака. Ипак, највише пута сусрео се с вилем и Арапином. Наднаравна и хтонска природа оваквих противника потврђује Марков посебан статус међу осталим јунацима и индиректно указује на његову лиминалну природу. Понеки јунак ће заробити вилу (краљ Вукашин, Новак, Секула, итд.), али ће се ретко који против ње борити. Пред њу једино стаје Огњани Вук, Марков сестрић и епски наследник, али не успева да је надјача (СНП VI, 19). У одабраном корпусу епских песама само је Марко кадар да је победи. Опозиција Марко–вила варијација је архетипске релације културни јунак–демонско биће које је пореметило ред у природи (Иванова 1997: 73–75). Исти парадигматски образац прати и сучељени пар Марко–Арапин. Још од XIX века и радова И. Руварца и С. Новаковића учврстила се теорија о постепеној трансформацији мита о змајеубици (Милошевић Ђорђевић 1971: 146–148; Сувајић 2007: 137–141). Један низ сачињавају змајеборац – Св. Ђорђе – јунак, а други хтонско божанство/демон–змај/аждаја–Арапин. Иако типски, лик Арапина у јужнословенској епизи није фиксиран, већ еволуира од антропоморфног чудовишта до националног непријатеља реалне физиономије и снаге (Путилов 1971: 46–53).

Иза виле и Арапина, по фреквентности улоге Марковог противника, долазе турски цар и Јанко Сибињанин, мада су њихови сукоби с Марком ретко директни (Б, 88). Претежно је то амбивалентан однос, на граници између сарадње, толеранције и непријатељства, сведен углавном на вербални дуел, претњу или прекор. Улогу формулативног Марковог противника Филип/Пилип/Вилип Маџар(ин)/Драгиловић/Шокчић и Мина/Михна/Миња од Костура/Костуранин/Коштуранин/Џидовина дугују бројности варијаната и стабилном сижејном обрасцу који је прецизно везао имена протагониста за њихове делокруге. Филип или Мина у спрези са Марком, увек су његови непријатељи. За разлику од њих, вила, Арапин, турски цар и Јанко у функцији Марковог противника нису фиксирани искључиво за један сижејни модел. Епска традиција више памти њихову везу са Марком, али заборавља природу те везе. Тако они осцилују од противника до помоћника, побратима (посестрима) или господара.⁴

После Марка, највише појединачних противника имају Комнен барјактар и Секула. Као један од најпопуларнијих ускочких јунака, Комнен се једнако појављује и у масовним окршајима, али је уочљива тенденција индивидуализације и издвајања из групе. Комнен је тако неретко усамљени подвижник

⁴ У овој скупини једино Арапин има доминантну улогу противника (само се у једној песми појављује као Марков побратим, па и ту савладан од Маркове руке, у незнању – СНП IIр, 48).

на непријатељској територији, доносилац плена, отмичар девојке, такмичар у кошији и сличним сижеима израслим на подлози иницијастичког обреда. Статус младог јунака понегде је и директно назначен, док чин барјактара маркира изузетног, а посредно и – младог јунака. То је нит која га спаја са Секулом. Комненови противници готово сви припадају кругу крајишких Турака. Међу њима се највише пута нашао очи у очи с Гојеним Алилом и Будином Талом.

Типични млади јунак песама старијих времена и бугарштитичког певања јесте Секула Бановић/Драгиловић/Дракуловић (Сувајинић 2010: 40). Позиција детета јунака увек захтева релацију са скрбником или старешином. Пар ујак–сестрић, оличен у вези Јанко–Секула, стабилан је, али противречан. Четвртина песама која тематизује однос Јанка и Секуле наглашава њихове лоше односе. Заправо, најчешћи и највећи Секулин противник је његов ујак, а одмах иза њега следи турски цар. Овакви противници наглашавају Секулин издвојен статус иницијанта и снажног индивидуалног јунака супротстављеног свом или непријатељском владару.

На трећем месту према броју појединачних противника налазе се Змај Огњени Вук, Јакшићи, Илија Смиљанић и Мијат хајдук. Име Вука Деспотовића опозитно се повезује највише са Алијом Ђерзелезом (Али-бегом, бегом Подунавцем), у песмама са стабилном сижејном структуром, где је мегдан основни вид супарништва (Пешикан Љуштановић 2002: 154). Други значајан противник – Злота Протопопа/Никола Протопопић/поп Сплећанин наметнуо се такође кроз стабилан модел о освајању града мегданом два заточника супротстављених суверена.

Вукови историјски и епски савременици, Јакшићи, појединачно не остварују запажене релације с противником. Очувана је, међутим, веза браће, наслеђени митски образац дневног и ноћног коњаника, јутарњег и вечерњег зрака (Nodilo 2003: 17–47). Амбивалентан однос, нераздроживост и нетрпљивост, одсликао се у песмама о трајно поремећеној братској слози. Пар је надјачао прецизно везивање имена за делокруг јунака или противника, па су имена посвађаних Јакшића међусобно заменљива.

Ако су анахронизми неизбежан поступак изградње епске структуре, анатопизми у избору ускочких противника су веома ретки. Тако су и непријатељи Илије Смиљанића (Цмиљанића) Турци Крајишници, а међу њима најчешће Мујо и Алија. Иако је Илија, поред Стојана Јанковића, један од најпознатијих и најпопуларнијих котарских ускока, епска традиција га је запамтила више као вођу и учесника у колективним походима. То поготово важи за Стојана Јанковића, који индивидуално наступа само у неким сижеима женидбеног типа (отмица, кошија), те је број његових појединачних противника несразмерно, вишеструко мањи него његова епска слава.

Најфреквентнији противници Мијата (Михата) Томића јесу Илија и Арапин захваљујући распрострањеном сижеу о неверном куму који издаје хајдука (СНП VII, 37; ПЦХ, 108). Арапин је у овом моделу потпуно изгубио фантастична својства, а његово име свело се на етноним. У неким варијантама прихвата се задатка да цару доведе хајдука, али потом и сам ангажује

заточника – Мијатовог кума. Удвојивши тако делокруге налогодавца и заточника, удаљио се не само од типског „црног” и „силног” Арапина песама старијих времена него и од улоге противника јунака.

За разлику од њега, Арапин – противник Грује Новаковића, задржао је хтонске црте (троглавост, снага, отмица девојака, страх који га прати и сл.). Заправо, у овим примерима, Груја је измештен међу јунаке старијих времена (СНП VI, 37; ПЦХ, 72). Један други јунак, делом хајдук, а делом племенски првак (Путилов 1985: 179), Баја Пивљанин, остаје у кругу локалних противника, црногорских и херцеговачких Турака. Стабилни сиже о хајдуковом нападу на сватове ради освете женику, одредио је Ришњанина хаџију (Маха) као честог Бајовог опонента.

По броју противника иза Грујице и Баје налази се Старина Новак. Окоштала функција харамбаше обележила је избор његових непријатеља. Томе треба додати и старост, доминантну црту његовог хабитуса, опречну са статусом вође хајдука. Ова колизија била је плодно тло за бројне сижее о хајдучком расколу, у којима већина јунака напушта остарелог харамбашу. Одметнике предводе Радивој или Приморац Алекса. Радивој је убедљиво најчешћи Новаков супарник, што је резултат активирања прастаре матрице о сукобу браће и у овом слоју певања.

Последњи у низу јунака који формирају запаженије антагонистичке парове јесу Иван Сењанин и Јанко Сибињанин. Певање о ускоцима претежно тематизује сукобе чета, док су ускочки прваци само именовани као вође или истакнути јунаци. Појединачни дуели су ретки, јер чак и када јунак одлази сам на туђу територију, дочекује га бројнији непријатељ. Зато је и поред раширеног епског певања о сењском капетану, он ретко на позицији јунака који дели мегдан. Делокруг владара би додатно требало да га пасивизира. Ипак, све то није пресудно за маргиналну улогу индивидуализираног јунака, колико једна важна црта његове епске биографије која га је преселила на пол противника. Наиме, Иво је нејединствен лик који измиче типизацији (Клеут 1987: 140), између осталог, и због тога што је амбивалентан, често побратимљен с јунаком из турског табора, или је чак негативан лик, кукавица и антијунак, супротстављен блиском рођаку (сину, сестрићу, брату) или бољем ускочком јунаку. У половини опозитних парова Иван Сењанин је јунак, а исто толико пута нашао се на месту противника српског јунака. Реалност крајишког суживота у конфесионално мешовитој средини, пракса сарадње са непријатељем и „боја међу собом” (Nazečić 1959: 164–165) најбоље су оличени управо у његовој епској биграфији. У овим примерима, као и у песама које реализују поремећене породичне односе, делокрузи противника или владара (кућног старешине) надјачали су и засенили његов јуначки ореол.

Сличну епску судбину има и Јанко војвода. Његову историјску антитурску оријентацију епика је сачувала само у кругу песама о Другом косовском боју, али ни ту нема директних, појединачних сукоба. Стварношћу потврђено непријатељство са деспотом Ђурђем пренело се и у песму. С друге старне, Јанко је двоструко више пута на позицији противника него јунака. Негативно је осенчен као виновник смрти сестрића (Е, 134; Б, 19; СНП II, 85; СНП

II, 86) или Кајице Радоње (СНП II, 81; СНП IIр, 77), а затегнути односи или супарништво карактеришу и његов однос с Марком.

Сагледано из позиције противника, Арапин, Турчин и паша најчешћи су супарници или изазивачи јунака. Повезује их већ помињана еволуциона линија која почиње од сила хаоса, демона, хтонских божанстава, па се преко змаја и чудовишних противника улива у херојски свет. У каснијој фази епа противник постаје национални непријатељ (Путилов 1971: 117–121). Сужавањем епског простора и догађаја, смањује се и растојање између јунака и непријатеља (Путилов 1985: 197). Типични противник је замењен локалним силником. Тако се хајдуци и црногорски племенски вођи антагоно повезују највише с пашом, чије се типске црте ублажавају и конкретизују комбинавањем титулатуре и топонима (Клеут 2012: 147–148), нпр. паша од Нихшића, или титулатуре и етника (паша Тиранин). Осим Јанка и Ивана Сењанина, заступљенији типски противници су Мујо од Крајине/Кладуше/Удбине (Хрњичин/Хрњавина/Рњица) и Бојичић Алија. Ови Крајишници из XVII века се анахроно и анатопично повезују са бројним српским јунацима.

Највећи удео у стварању формулативних веза јунака и противника има стабилан сижејни модел. Претежно он и детерминише супротстављени пар. Релација Милош – Вук Бранковић постоји само у песмама о Косовском боју. Ни у једној варијанти нема „исклизнућа”, нити замене имена јунака или увођења другачијег противника. Исто тако су Пријезда, турски цар и пад Сталаћа три фиксирани тачке троугла (Е, 70; СНП II, 84; СНП IIр, 78). Стабилна је и веза Мирко Дамјановић/Алексић – Смаил-ага Ченгић у сижеу о агиној погибији (СНП IV, 57; СНП IV, 58; СНП IVр, 33; СНП IVр, 34; СНП IVр, 35; СНП IVр, 36).

У троуглу јунак – противник – сижејни модел, најлабавија карика може бити јунак. Тако је Дука Сенковић/Херцеговац/зулумћар типски супарник у сижеу о неверној жени, док се на месту јунака смењују Марко (Е, 151; СНП VI, 25), бан Милутин (СНП II, 31) и војвода Ђурица (СНП IIр, 20; СНП IIр, 21). Малош/Малета/Милета хајдук напада Стојана Поповића (Е, 71; СНП VII, 28; СНП IIр, 92; СНП IIр, 93) или Марка (СНП IIр, 54) када јунакова љуба запева кроз гору.

Нестабилан члан помињаног троугла неретко је противник. Момчила војводу љуба издаје краљу Вукашину (СНП II, 25; ПЦХ, 147) или бану од Нијемаца (Б, 97). Вук Мирковић/Брђанин невесту отима из сватовске поворке пећком везиру (СНП VII, 21), паши Тиранину (СНП IIIр, 20), аги од Новог (СНП IIIр, 21), паши Пазарлији (СНП IVр, 25) или Бџир-паши Ченгићу (ПЦХ, 38).

Изменљивост једног од протагониста и стабилност сижејног модела сведоче о слабљењу кохезионих сила између јунака и противника и истовремено о јачању адхезионих сила између разноврсних елемената, какви су модел и јунак или модел и противник.

Четврта могућност је променљив сижејни модел, а стабилни протагонисти. Марко и Арапин се срећу у различитим типовима остварене и неостварене женидбе, али и када Марко покуша да ратнички замени земљорад-

ничким занатом (Е, 105). Ђерзелез Алија напада сватове Вука Деспотовића (СНП II, 92), или га изазива на мегдан у жене (СНП VI, 59), односно, на такмичарски дуел (ПЦХ, 104). Латентно непријатељство између Секуле и Јанка надјачало је снагу модела, па се јавља и тамо где га не бисмо очекивали. Нпр. ујак се не радује сестрићевој победи над пашом који Секули препроси девојку, него му се још и руга (СНП IIр, 72; СНП IIр, 73). Овакви формулативни парови, независни од сижејног модела, најбоље потврђују да између јунака и противника постоје јаке кохезионе силе, које их сједињују и држе на окупу, премештајући их у различите сижее. Овде је сижејна адхезија, тј. привлачна сила између сижеа и неког од протагониста, знатно слабија од чврсте силе која веже јунака и противника.

Комплементарни пар

Посебан тип синтагматског повезивања ликова остварује се кроз односе сарадње, помоћи или привржености. Индоевропски епски јунак није усамљеник, он неретко има пратиоца, помоћника, мада кроз одсудну битку и завршни иницијациони тест мора да прође сам (Miller 2000: 102). У јужнословенској епској традицији пратиоца је потиснуо побратим. Његов делокруг варира од гласника, саветника, преко помоћника до жртве, али се исто тако изокреће и у непријатеља јунака. Побратимски однос подразумева узајамну помоћ, дружење и поштовање. Јунаци се повезују са себи равнима, привучени јунаштвом и угледом другог јунака или се духовно сродство успоставља у невољи (Самарија 2008: 116–117). Побратимство није увек експлицитно, али се ишчитава и из једнократне сарадње двојнице јунака (нпр. удруживање харамбаша) или једносмерних, епизодних релација у којима један јунак другог упозорава, саветује или обавештава. Понегде алтернира са још једним типом духовног орођавања – кумством.

Овакве комплементарне везе, природно, највише успоставља наш највећи јунак. Марко је најчешћи помагач у невољи, ослободилац, заштитник невесте и сватова свог побратима. Исто тако, и сам може dospети у тамницу, из које га, осим ћерке поробљивача, изводи и побратим (нпр. Дојчил – СНП II, 65; ПЦХ, 68). Његов најпознатији побратим је Милош Обилић/Поцерац не толико због распрострањених варајаната о сукобу са вилом која устрели бољег певача, колико због преузимања овог пара из много познатије тријаде Марко–Милош–Реља.

Побратимство (кумство) између Марка и Јанка Сибњанина такође је формулативно. Амбивалентност и овој релацији, као и опозитном повезивању, даје упечатљив колорит. Духовно сродство двојнице јунака помућено је Јанковим кукавичлуком (СНП VI, 34) или је резултат обрта, прекида непријатељства и промене односа (СНП VI, 41; ПЦХ, 74).

Са Марком другује и бег Костадин, мада ни ово побратимство није лишено повременог неразумевања. Као искуснији и мудрији јунак, Марко побратима упозорава на опасност дужег задржавања на турској територији (Е,

140; СНП Пр, 40) или га прекорева због непоштовања родитеља и убогих (СНП II, 60). Бегов лик овде је фон за изградњу оног слоја Марковог лика који га декларише као заштитника слабих и чувара моралних и традиционалних вредности.

По учесталости удруживања с Марком Краљевићем, следе Алил-ага и Секула. Песма о надстрелавану Марка и Алил-аге (СНП II, 61) забележила је почетак њиховог епског дружења и потоњу славу овог пара.⁵ Иначе, типска улога Алил-аге, и уопште, Турчина Марковог побратима, јесте посредништво између љутитог цара и његовог посинка. Он се једини усуђује да плаховитом јунаку пренесе позив суверена или да га пробуди тамбуром.

При малобројним сусретима Марка и Секуле, старији јунак спасава млађег (СНП Пр, 41) или преузима улогу заштитника неискусног јунака, којег води луда младалачка храброст да сам стане пред цара у Стамболу (СНП VI, 31; ПЦХ, 159). Марко је искусан ратник, водич неофита кроз иницијацију, на капији Стамбола, улазу у хтонски свет. Однос двојице јунака умногоме подсећа на релацију ујак–сестрић. Марко је заправо Јанков заменик и побратим који, на Јанкову препоруку, Секули треба да припомогне у туђем свету.

Популарност Ивана Сењанина и бројни побратими међу Турцима Крајишницима, поставили су овог јунака на друго место по валентности када је реч о успостављању комплементарних веза, одмах после Марка. Прикључује му се и Стојан Јанковић, уједно и његов најчешћи побратим.⁶ Анахрони спој котарског сердара и ускочког војводе никад није опозитан, Иво и Стојан су увек на истој страни (Клеут 1987: 124). Стабилност сижеа о избављању Михаила/Вида/Тојка Десанчића из тамнице на место спасноца у трима варијантама поставља сењског капетана (Б, 108; СНП VI, 72; СНП IIIр, 41).

Следе Јанко Сибињанин и Мијат хајдук. Осим са Марковим, Јанково име се повезује и са именом Михајла Свилојевића, али ова релација умногоме дугује формулативној тријади песама о Другом косовском боју: Јанко–Михајло–Секула. Мијатови побратими једнако су хајдуци, и паше, бегови и кадије црногорско-херцеговачког епског ареала.

На крају низа треба поменути јунаке који успостављају само једну формулативну побратимску везу. Косовски подвижници Топлица Милан и Косанчић/Косанчич Иван познатији су у друштву с највећим косовским јунаком, али су неретко у каталошким низовима раздвојени од Милоша Обилића или се појављују без њега, као пар (СНП II, 36; СНП III, 10; ПЦХ, 74). Два стабилна пара из старијих записа су Вук Мандушић и Јован Сандић/Шандић, као и Змај Огњени Вук и Митар Јакшић, историјски саборци у војсци краља

⁵ Варијанта о почетку овог побратимства сигурно је позиција епска творевина, настала тек пошто се усталила веза између Марка и Алил-аге. На снази је иста законитост епског стварања по којој се детињство јунака посматра као најмлађи сегмент његове епске биографије, омишљен када је јунак већ постао човек (Жирмунский 1958: 31, 110).

⁶ Песме о масовним окршајима ускочких чета и Турака донекле мењају ову слику и намећу другачије парове. Заједничко учешће у бојевима као и бројни каталози дефинисали су побратимство Стојана Јанковића и Илије Смиљанића као „епску константу” (Клеут 2008: 170). Такође, показало се да парне везе највише међусобно формирају Иван Сењанин, Вук Мандушић, Стојан Јанковић и Илија Смиљанић.

Матије (Пешикан Љуштановић 2002: 84). У новијем слоју певања формулативни побратимски парови су ретки јер су и појединачни дуели подређени четовању и масовним окршајима. Тамо где се назире мотивска основа песме повремено се издвајају и поновљиви обрасци на различитим структурним нивоима. Једну такву релацију представља побратимски пар Петар Бошковић – војвода Раде (Винић/Илијев) (СНП IV, 17; СНП VIII, 14; ПЦХ, 42).

Кад је реч о односу сижејног модела и комплементарног пара, за разлику од антагонистичког пара, удружени или побратимљени јунаци мање су зависни од типа сижеа. Кохезија ликова надјачава адхезиону силу између модела и неког од јунака. Овакав пар се слободније креће кроз различите моделе. Другим речима, у троуглу јунак–побратим–сижејни модел, најлабавије теме је модел. Сиже почива на односу јунак–противник, а ретко на побратимској вези. Зато она може бити потиснута, скрајнута ван главног тока радње. Такву судбину има сваки однос двојице јунака сведен на саветовање, упозоравање, или обавештавање. Комплементарни пар може постати до те мере формулативан да потпуно изгуби сижејну функцију. Тада се најлакше преноси у различите сижејне моделе. Нпр. у једној варијанти модела о јунаку који пркоси владару Марко „пије уз рамазан вино” заједно са побратимом Костадином (Б, 92). На рапорт цару одлази сам, сам разрешава сукоб, док се улога бега маргинализовала на ролу Марковог типског дружбеника у разговорима и испијању вина. Исто тако, у песми о надметању с Алил-агом (СНП II, 61) бег Костадин само саслуша Марков план, а затим јунак сам одлази пут Цариграда. Побратимство је овде недовољно сижејно мотивисано, унето више по инерцији, као позадинска, допунска карактеризација Марковог лика и уводне атмосфере.

Комплементарни пар може имати и активнију сижејну улогу. Модел тада постаје стабилни чинилац, јача адхезиона сила, док је лабава карика један од побратима. Такви су нпр. сижеи о ослобађању Михаила/Вида/Гојка/Јура Десанчића у којима алтернира име ослободиоца – Иван Сењанин, Петар Мркоњић, Вук Мркојевић, Раде од Косова/Косанић (Е, 72; Б, 108; СНП VI, 72; СНП IIIр, 41; СНП IIIр, 42; СНП IIIр, 43; СНП IIIр, 44).

Строга фиксираност све три тачке троугла јунак – побратим – сижејни модел веома је ретка. Срећемо је у помињаним варијантама о вили која устреми јунака због лепшег гласа, а његов побратим јој се освети. Стабилни двојац чине Марко и Милош (СНП II, 38; СНП IIр, 35; СНП IIр, 36).

Чврста кохезиона сила спаја јунака са осталим ликовима сваке појединачне епске варијанте. Истовремено, на снази је и адхезиона сила која везује ликове и сижејни модел. Дејство кохезионе силе резултира издвајањем антагонистичких или комплементарних парова. Ако је кохезиона сила јача од адхезионе, поједини ликови се здружени селе из модела у модел. Ако је пак адхезија доминантнија, слабе везе међу ликовима, чврсто се везују модел и неки од њих, а други постају нестабилни, изменљиви.

Формулативност опозитних парова највише је условљена сижејним моделом, док су устаљени парови удружених јунака мање-више независни од типа сижеа. То значи да је кохезија комплементарног пара много јача него

привлачна сила јунака и противника, па су отуда у традицији много познатије побратимске двојке него противнички парови.

ЛИТЕРАТУРА

- Бочков 1994: П. Бочков, *Непознатиот јунак*, София: Издателство на Българската академия на науките.
- Bowra 1952: С. М. Bowra, *Heroic poetry*, London: MACMILLAN & CO. LTD.
- Жирмунский 1958: В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Златковић 2006: И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, Београд: Рад: КПЗ Србије: Институт за књижевност и уметност.
- Иванова 1997: Р. Иванова, „Повраћена вода”, Марко Краљевић – историја, мит, легенда”, Београд: *Расковник*, XXIII, 87–90, 67–128.
- Jakobson 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd: Nolit.
- Клеут 1987: М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песамама*, Нови Сад: Матица српска: Балканолошки институт.
- Клеут 2008: М. Клеут, „Ликови епских народних песама – историјско и поетско (котарски ускоци)”, Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 167–175.
- Клеут 2012: М. Клеут, *Из Вукове сенке: огледи о народном песништву*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 145–158.
- Lotman 1976: J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit.
- Љубинковић 2010: Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Miller 2000: D. A. Miller, *The Epic Hero*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Милошевић Ђорђевић 1971: Н. Милошевић Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Филолошки факултет.
- Moris 1975: Č. Moris, *Osnove teorije o znacima*, Beograd: BIGZ.
- Nazečić 1959: S. Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio. Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma*, Sarajevo: Svjetlost.
- Nodilo 2003: N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Beograd: MVTС.
- De Sosir 1989: F. De Sosir, *Opšta lingvistika*, Beograd: Nolit.
- Пешикан Љуштановић 2002: Љ. Пешикан Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Нови Сад: Матица српска.
- Путилов 1971: Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Москва: Сравнительно-типологическое исследование.
- Путилов 1985: Б. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, Подгорица: Универзитетска ријеч: НИО Побједа.

- Самарција 2008: С. Самарција, *Биографије епских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Сувајиић Б. 2007: Сувајиић, *Иларион Руварац и народна књижевност*, Београд: Институт за књижевност и уметност: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Сувајиић 2010: Б. Сувајиић, „Млад јунак у јужнословенској усменој поезији”, у: С. Самарција (ур.), *Ликови усмене књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 29–63.

Danijela R. Petković

COHESION OF EPIC CHARACTERS

(Summary)

This paper deals with horizontal, sintagmatic, relations among characters of epic poem. Distinctively from associative, paradigmatic, relations, made on the model level – sintagmatic relations functions as chains (orders) in separate topics. In each poem, the main character is connected to his opponent or blood brother, assistant, companion by strong cohesive force, and the antagonist or complementary pair emerges through their interaction. Adhesive force ties characters with the topic model. Dependently of which force is stronger (cohesive or adhesive), pairs of characters or topic models are more stable.